

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

LƏNKƏRAN-ASTARA İQTİSADI-COĞRAFİ RAYONUNDA BİTKİÇİLİYİN ƏRAZİ TƏŞKİLİNİN İQTİSADI-COĞRAFİ TƏDQIQI

İxtisas: 5401.01 – İqtisadi coğrafiya

Elm sahəsi: Coğrafiya

İddiaçı: **İsmayıl İbrahim oğlu Ələskərzadə**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi Lənkəran Dövlət Universitetinin “Coğrafiya və onun tədrisi metodikası” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Coğrafiya elmləri doktoru, dosent
Nəriman Əziz oğlu Paşayev

Rəsmi opponentlər:

Aqrar elmləri doktoru, professor
Cəlal Şamil oğlu Məmmədov

Coğrafiya üzrə elmlər namizədi, dosent
Əsədulla Həmzat oğlu Abdullayev

Coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Vüqar Səttar oğlu Dərgahov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Dövlət Universitetinin Coğrafiya fakültəsi nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.51 Dissertasiya Şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

coğrafiya elmləri doktoru, professor
Çingiz Niyazi oğlu İsmayılov

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sahilə Əbiş qızı Allahverdiyeva

Elmi seminarın
sədri:

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra kənd təsərrüfatının ərazisinin quruluşu, onun sahə və ərazi strukturunun inkişafında təbii-coğrafi şəraitin iqtisadi və sosial-demoqrafik potensialının təsiri sahəsində həyata keçirilmiş aqrar islahatlar və onların nəticələri ilə əlaqəli bir neçə vacib tədqiqatlar həyata keçirilmişdir. Bu tədqiqatlar çərçivəsində, xüsusən də ərazilər arasında təsnifat, ictimai sahələrdəki dəyişikliklər və kənd təsərrüfatının maliyyə baxımından inkişafı kimi mühüm məsələlər ətraflı şəkildə təhlil edilmişdir.

Bunlarla yanaşı Respublikanın coğrafi əmək bölgüsündə hər bir region özünəməxsus aqrar təsərrüfat fərqləri, ixtisaslaşdırılma üstünlükləri ilə seçilməklə, həm də problemləri ilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra digər təsərrüfatlarla yanaşı, aqrar sahənin yenidən qurulması, bərpa və ərazi təşkili ilə bağlı ardıcıl olaraq hökumət səviyyəsində onlarla qərarlar və dörd Dövlət proqramı qəbul edilmiş və bu sahədə xeyli irəliləyişlər əldə edilmişdir. Bu kontekstdə ölkəmizin coğrafi əmək bölgüsündə Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunun kənd təsərrüfatı xüsusi əhəmiyyət kəsb etməklə, onun bitkiçilik sahələrinin iqtisadi-coğrafi aspektdə tədqiq edilməsi böyük elmi və təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Regionun və ona aid olan hər bir inzibati rayonun təbii ehtiyat potensialına uyğun olaraq özünəməxsus bitkiçilik təsərrüfatı formalaşmış və həmin sahələrin gələcək inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmişdir. Tədqiqat regionunun yerli təbii-iqlim şəraitinə xas olan bitkilərin əkilməsi və becərilməsi, məhsulun istehsalı, tədarükü, saxlanması və satışı kimi kompleksin səmərəli ərazi təşkili, bu sahələrin inkişaf perspektivləri və problemlərinin iqtisadi coğrafi aspektdə araşdırılması və tədqiq edilməsi böyük elmi aktuallıq kəsb edir. Bunun üçün region və ona aid olan hər bir rayona aid olan müvafiq ilkin və son materiallar toplanmış, hər bir rayonun təbii-iqlim şəraiti nəzərə alınmaqla bitkiçilik məhsullarının istehsalının ixtisaslaşması üzrə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi, aqrar bölmənin maddi-texniki

bazasının möhkəmləndirilməsi və bazar prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərəcək yeni strukturların yaradılması meylləri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat obyektinə ərazisi 6,07 min km² və əhalisi 930,6 min nəfər olan Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonu və onun inzibati ərazi vahidləri-Lənkəran, Astara, Cəlilabad, Masallı, Lerik və Yardımlı inzibati rayonları daxildir. Tədqiqatın predmeti isə Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonuna daxil olan inzibati rayonlarda bitkiçiliyin ərazi təşkili və əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, bu sahənin məhsuldarlığının artırılması və qarşıya çıxan problemlərin obyektiv həlli yollarının müəyyən edilərək ətraflı tədqiq edilməsi daxildir.

Tədqiqatın məqsədi. Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda bitkiçiliyin müxtəlif perspektivli sahələrinin təbii və iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, istehsalın ərazi təşkilinin iqtisadi-coğrafi problemlərinin və onların həlli yollarının müəyyən olunmasıdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həlli tələb olunur:

- bitkiçiliyin ərazi təşkilində elmi-nəzəri yanaşmanın əsaslandırılması;

- regionda əkinçiliyin ərazi təşkilinin tarixi və müasir inkişaf vəziyyəti təhlil edilərək qarşıya çıxan problemlərin öyrənilməsi və ölkə əhalisinin ərzaq məhsulları ilə təminatında bitkiçiliyin rolunun müəyyənləşdirilməsi;

- bitkiçiliyin tədqiq edilən iqtisadi-coğrafi rayonda perspektiv sahələrinin müəyyən olunması və müvafiq xəritə-sxemlərin tərtib edilməsi.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat zamanı müqayisə, statistik, riyazi analiz, anket-sorğu, sistemli yanaşma, təhlil, sintez və çöl tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Eyni zamanda seçmə müşahidə metoduna əsasən bitkiçiliyin tədqiq edilən sahələri ilə məşğul əhalinin üstünlük təşkil etdiyi kəndlərin təbii şəraiti və coğrafi mövqeyi nəzərə alınmaqla, təsərrüfat sahələrində sorğu keçirilmiş və tədqiqat üçün lazımı materiallar toplanmışdır.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar.

- Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda bitkiçiliyin ərazi

təşkilinin nəzəri-metodoloji əsaslarının müəyyənləşdirilməsi və tədqiqi;

- Regionda bitkiçiliyin ərazi təşkilinin müasir inkişaf tendensiyasının tədqiqi;

- Bitkiçiliyin inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi;

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda bitkiçiliyin ərazi təşkilinin iqtisadi-coğrafi problemlərinin kompleks şəkildə tədqiqində aşağıdakı yeniliklər əldə edilmiş və elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır:

- Bitkiçiliyin müxtəlif sahələrinin ərazi təşkilinin kompleks iqtisadi-coğrafi aspektdə tədqiqinə nail olunmuşdur;

- regionun yeni yaradılmış təsərrüfat sahələri və torpaq-iqlim şəraitinə uyğunlaşdırılmış bitki sortlarının mövcud imkanları və gələcək perspektivləri müəyyən edilmişdir;

- Müxtəlif bitkiçilik sortları təhlil edilərək maksimal iqtisadi səmərə əldə edilməsi üçün müvafiq əkin yerləri və şəraiti müəyyən edilmiş, perspektiv inkişaf imkanları və istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda tarixi dövrlər üzrə bitkiçilik sahəsində baş verən dəyişikliklər, onun ərazi təşkilinin müasir inkişaf xüsusiyyətləri, yenilikləri öyrənilmiş və əldə olunan nəticələrdən regionla yanaşı, digər bölgələrdə yerli əhalinin məşğulluq səviyyəsinin və sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, əkinçiliyin perspektivli sahələrinin öyrənilməsində də bir etalon kimi tətbiq edilə bilər.

Dissertasiya işinin materiallarından Dövlət Proqramlarının hazırlanmasında, ali (bakalavr və magistr səviyyəsində) və orta ixtisas məktəblərində, o cümlədən “Azərbaycanın iqtisadi və sosial-coğrafiyası” və “Kənd təsərrüfatı coğrafiyası” fənlərinin tədrisində istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin məzmunu və əldə edilmiş nəticələri “Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyinə” həsr olunmuş elmi konfransda (Bakı, 2021), “Третьей Международной Научнопрактической Конференции” elmi konfransda (Минск, 2022), “Müasir təlim texnologiyalarının tətbiq

olunmasının təhsilin keyfiyyətinə təsiri” adlı elmi-praktik konfransda (Lənkəran, 2019) məruzə edilmişdir.

Tədqiqat işinin mövzusunə dair 9 elmi məqalə və tezis çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Lənkəran Dövlət Universitetinin “Coğrafiya və onun tədrisi metodikası” kafedrası.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş (6485 işarə), III fəsil (I fəsil - 43603 işarə, II fəsil - 108359 işarə, III fəsil - 50061 işarə), nəticə və təkliflər (7365 işarə), Azərbaycan, rus, ingilis və türk dillərində ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Kompüter yazısı ilə 143 səhifəlik dissertasiyaya 28 cədvəl, 9 şəkil (xəritə-sxem), 4 diaqram, 93 adda ədəbiyyat siyahısı əlavə edilmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla dissertasiya işinin ümumi həcmi 215774 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsindən bəhs edilmiş, tədqiqatın obyektinə və predmetinə, məqsəd və vəzifələri, metodları müəyyən edilmiş, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar göstərilmiş, onun elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır.

Dissertasiyanın birinci fəslində “**Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda bitkiçiliyin ərazi təşkilinin iqtisadi-coğrafi tədqiqinin elmi-metodoloji əsasları**” adlanır. Birinci fəsilə bitkiçiliyin ərazi təşkilinin iqtisadi-coğrafi tədqiqinin elmi-metodoloji əsasları, onun tarixi inkişaf mərhələləri və tədqiq olunan regionda bitkiçiliyin inkişafına təsir göstərən təbii və iqtisadi amillərin rolu öyrənilmişdir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının problemləri ilə məşğul olan İ.P.Boyko davamlı inkişafa nail olmaq üçün iqtisadi effektivliyin artırılması baxımından ölçü metodu işləyib hazırlamışdır. Bu zaman əsas diqqət tarixilik və statistik metodlardan istifadəyə əsaslanır.¹

---

¹ Бойко, И.П. Проблемы устойчивости сельскохозяйственного производства. / И.П. Бойко - Ленинград: ЛГУ, - 1986, - 169 с.

Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda sitrus meyvəçiliyi, dənli bitkilərin, çayçılıq və tərəvəzçiliyin tədqiqi zamanı tərəfimizdən tarixilik metoduna müraciət edilmişdir. A.A.Qurbanzadə kənd təsərrüfatının istehsal sahələrinin iqtisadi və sosial coğrafi aspektdən əsaslandırılmasına və konstruktiv metodlarla öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. N.Ə.Paşayev, N.H.Əyyubov və Z.N.Eminov Azərbaycan Respublikası ərazisinin formalaşmasını xroniki ardıcılıqla öyrənmiş və onun iqtisadi-coğrafi mövqeyini, yaşayış məntəqələrinin yüksəklik qurşaqları üzrə yerləşməsi qanunauyğunluqlarını əhalinin siyahıyaalma məlumatlarına əsasən təhlil etmiş və eyni zamanda əhali məskunlaşmasının tənzimlənməsinin strateji və geosiyasi zəruriliyini öyrənməklə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı coğrafiyasını ətraflı təhlil etmişlər.² Ə.T.Zeynallı Öz tədqiqatlarında elmin metodlarının təkmilləşdirilməsi barədə yeni fikirlər irəli sürür, varislik metodundan istifadənin vacibliyini irəli sürür.³ Bitkiçiliyin müxtəlif növlərinin Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda tədqiqi zamanı Ə.T.Zeynallı tərəfindən də istifadə edilən sintez və müşahidə metodlarından istifadə edilərək təhlillər aparılmışdır. Ə.C.Əyyubov Azərbaycanın aqroiqlim və iqlim ehtiyatlarının tədqiqi zamanı Lənkəran zonasında mövcud çay plantasiyalarının sahəsinin xeyli artırılması üçün şəraitin olduğunu qeyd edir.⁴ M.S.Həsənov tədqiqatlarında bir sıra metodlardan istifadə etmiş, o, kompleks meteoroloji analizlər aparılmışdır. Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda bitkiçiliyin inkişafına qlobal iqlim dəyişmələrinin təsirinin tədqiqini aparan zaman həmin metoda müraciət edərək müxtəlif meteoroloji məlumatların birləşdirilməsi və təhlili aparılmışdır.

Tarixi coğrafi araşdırmalar apararkən ilk dəfə olaraq Lənkəran

---

² Paşayev, N.Ə. - Azərbaycan Respublikasının iqtisadi, sosial və siyasi coğrafiyası. Monoqrafiya. / N.Ə.Paşayev, N.H.Əyyubov, Z.N. Eminov – Bakı: - 2010, - 416 s.

³ Zeynallı, Ə.T. Azərbaycan kənd təsərrüfatı coğrafiyasının müasir problemləri / Ə.T. Zeynallı – Bakı: "Elm" nəşriyyatı, - 2005, - 392 s.

⁴ Əyyubov, Ə.C. Azərbaycan SSR-in aqroiqlim ehtiyatları və onlardan kənd təsərrüfatında istifadə edilməsi / Ə.C Əyyubov – Bakı: 1984, "Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı", - 79 s.

ərazisində çayçılıqla bir neçə həvəskar fermerin, o cümlədən M.O.Novoselovun məşğul olması və 1896-cı ildə çay plantasiyasını salması müəyyən edilmişdir. Daha sonra isə çay əkinləri ilə torpaq mülkiyyətçisi L.A.Karpoviç sınaq məqsədi ilə məşğul olmuşdur.⁵

XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Ümumilli lider H.Əliyevin respublika rəhbərliyi dövründə həyata keçirilən aqrar siyasət kənd təsərrüfatının sürətli inkişafında özünü göstərmiş oldu. Ulu öndərin tələbi və bu sahəyə göstərdiyi qayğısı nəticəsində Lənkəran-Astara bölgəsi faraş tərəvəz istehsal bazasına çevrilə bildi.

Bu fəsildə iqtisadi rayonun torpaq və su ehtiyatları, aqroiqlim ehtiyatları və bir sıra iqtisadi amillər nəzərdən keçirilib.

İqtisadi rayonda çayçılığa yararlı torpaqlar ümumi sahənin 30,4 min hektarını təşkil edir ki, onun da 53,5 %-ni yüksək keyfiyyətlidir.⁶ İqtisadi-coğrafi rayonda çayçılıq üçün Astara, Lənkəran və Masallı inzibati rayonlarında əlverişli torpaq-iqlim şəraiti vardır.

Cəlilabad və Masallı inzibati rayonunda düzən, dağətəyi və alçaqdağlı ərazilərin torpaq-iqlim şəraiti üzümçülük üçün əlverişli hesab edilir. İqtisadi-coğrafi rayonda üzüməyararlı və üzümaltı ümumi 85,6 min hektar torpaqların təqribən 65 %-i yüksək keyfiyyətli hesab edilir.

Aqroiqlim göstəriciləri içərisində müsbət temperaturlar cəmi də mühüm göstərici hesab edilir və Lənkəran ovalığında orta sutkalıq temperaturu 5°C-dən yuxarı olan günlərin sayı 320 gün, 1000 m-ə qədər yüksək ərazilərdə bu göstərici 230-255 gün, 2000 m-də isə 170-190 gün təşkil edir. 5°C-dən yuxarı temperaturlar cəmi Talış dağlarının 500-600 m yüksəkliyinə qədər olan ərazilərdə 4500-5000°C-yə qədər olur.⁷

İqtisadi-coğrafi rayonda suvarma və kənd təsərrüfatının su ilə təchizatı illər üzrə əkin sahələrinin artırılması və kənd təsərrüfatının

---

⁵ Дараселия, М. К. Культура чая в СССР / М.К. Дараселия, В.В. Воронцов, В.П.Гвасалия, В.П. Цанава – Тбилиси: «Мецниереба», - 1989, - 560 с.

⁶ Мəmmədova, Z.S. Azərbaycanın Lənkəran vilayəti torpaqlarının ekoloji qiymətləndirilməsi və monitorinqi / Z.S. Məmmədova– Bakı : "Elm", - 2006. - 372 s.

⁷ Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası. I cild: fiziki coğrafiya / baş redaktor. R. M. Məmmədov - Bakı: "Avropa" nəşriyyatı, - 2014, - 530 s.

suya olan tələbatının artması səbəbilə su ilə təchizatı da artırmışdır. İqtisadi-coğrafi rayonda suvarma suyu ilə təchizatda Lerik və Yardımlı rayonları nisbətən geridə qalır. Xüsusən də Lerik inzibati rayonunda kartof və taxıl əkinləri zamanı su qıtlığı daim özünü məhsuldarlığa mənfi təsirində göstərir.

Regionda bitkiçiliyə, xüsusən də çoxillik əkinlərə ciddi zərər yetirən təbii fəlakətlərdən biri şaxtalaradır. 2005 və 2011-ci illərdə iqtisadi-coğrafi rayonda yanvar-fevral aylarında baş verən şaxtalar təkcə Astarada 2 min hektar sitrus bağ sahəsində 10 mindən çox limon və portağal ağaclarını məhv etmişdir.⁸ 2021-ci ilin yanvar və fevral aylarında Lənkəran inzibati rayonunun Şağlaser kəndi ərazisində 100 hektara yaxın sitrus meyvə bağları ciddi zərər görmüşdür.⁹

Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda torpaq fonduna güclü ziyan vuran təbii amillərdən biri də eroziya prosesidir. Su eroziasına Yardımlı, Lerik, Astara və Cəlilabad inzibati rayonlarında müşahidə olunur.¹⁰

Təsərrüfatın inkişafına təsir edən amillərdən biri də rayonun nəqliyyat şəbəkəsi və nəqliyyat xətləri ilə nə dərəcədə təmin olunmasıdır. Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda isə ümumi avtomobil yollarının uzunluğu cəmi respublika üzrə olan yolların 12 %-ni təşkil etməklə 1979 km-dir. Region üzrə 2022-ci il üçün avtomobil nəqliyyatı ilə yük dövriyyəsinin ümumi həcmi 728,3 milyon ton-km olub ki, bu da son 10 ilin (2011-2021) orta göstərici ilə müqayisədə 33,2 % azalma deməkdir.⁸

İqtisadi-coğrafi rayonun şimal-cənub nəqliyyat dəhlizinin üzərində yerləşməsi, eləcə də burada dəmir yolunun və hava limanının da olması, istehsal edilən məhsulun ixracını xeyli

---

⁸ Paşayev, N.Ə. Azərbaycan Respublikasında təbii fəlakətlərin təsərrüfata təsirinin iqtisadi-coğrafi qiymətləndirilməsi / N.Ə.Paşayev – Bakı: “Avropa” nəşriyyatı, - 2018, - 372 s.

⁹ Алескерзада, И.И. Цитрусовое хозяйство в Ленкоранском и Астаринском районах Азербайджанской Республики // Москва: Вестник Московского Университета. Номер:6, - 2022 (həmmüəllif: Paşayev N.Ə.)

¹⁰ Əliyev, B.H. “Azərbaycanda kənd təsərrüfatının bəzi problemləri və onların həlli yolları” / B.H. Əliyev, İ.N. Əliyev – Bakı : “Ziya-Nurlan”, - 2004, - 572 s.

İqtisadi-coğrafi rayonda ixtisaslaşmış sahələrdən biri kimi sitrus bitkiçiliyini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Hazırda regionda ümumi sitrus meyvə əkinlərinin 13,7 %-ni portağal, 15,2 %-ni limon və 71,1%-ni naringi əkinləri təşkil edir.

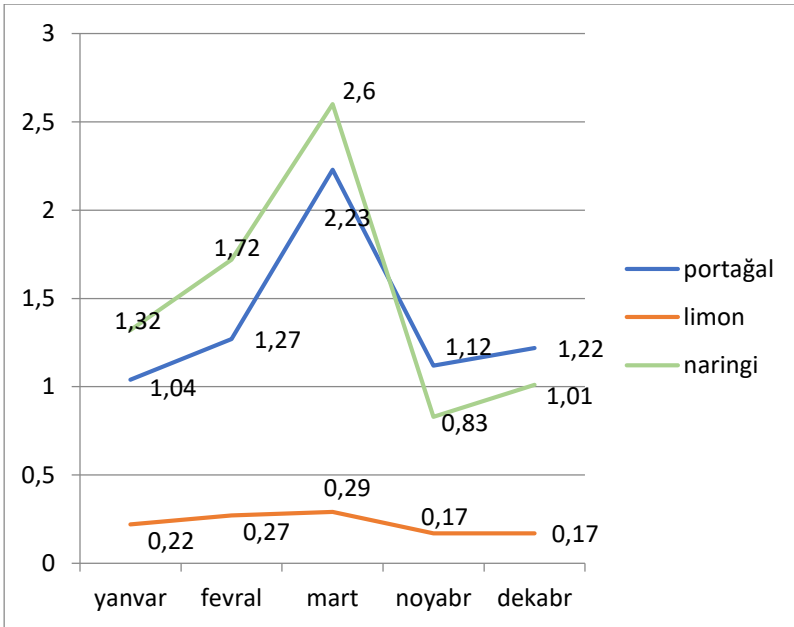
Aparılan tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Astara rayonunda becərilən naringi bitkisinin məhsuldarlığı Lənkəran rayonuna nisbətən xeyli yüksək olmuşdur. Bunun başlıca səbəblərindən biri Sovet ittifaqı dövründə Astara rayonunda salınmış sitrus bağları qorunub saxlanıldığı halda, Lənkəran rayonundakı Babək, Avrora və digər sitrus bağlarının bir qismi kolxoz və sovxozların dağılması ilə əlaqədar sıradan çıxmışdır. Astara inzibati rayonunun cənub və dağətəyi ərəzilərinin güclü şaxtaya məruz qalmayan hissələrində isə sitrus ağacları qorunub saxlanılmışdır. Nəticədə, Astarada tam məhsuldar yaşda olan sitrus bağlarının çoxluq təşkil etməsi məhsuldarlıqda da özünü göstərmişdir (şəkil 2).

Lənkəran təbii vilayətində qrunut sularının səviyyəsi dağətəyi zonada 2,5-5 m, dəniz sahili zonada isə 0,2-0,5 m təşkil edir.¹³ Məhsuldarlığa və məhsulun keyfiyyətinə təsir edən digər bir amil də qrunut sularının səviyyəsidir. Belə ki, qrunut suları səthə yaxın olduqda bu sitrus bitkisinin kök sisteminin qidalanmasına mane olur. Bu səbəbdən iqtisadi-coğrafi rayonda dəniz səviyyəsindən yuxarı qalxdıqca sitrus bitkilərində məhsulun əmtəlik keyfiyyəti və məhsuldarlığı artır. Bu səbəbdən əkin məsafəsi və əkilən naringi sortu eyniyyət təşkil edən iki təsərrüfat sahəsi götürülərək tədqiqat aparılmışdır. Dəniz səviyyəsindən -20 m yüksəklikdə yerləşən Mamusta kəndindəki təsərrüfat sahəsində 3x3 m əkin məsafəsi ilə əkilmiş karlik sortu naringi bitkisinin orta məhsuldarlığı 30 kq/ağac təşkil etdiyi halda, dəniz səviyyəsindən 140 m yüksəklikdə yerləşən Lovayın kəndində eyni əkin məsafəsi ilə əkilmiş karlik sortu naringi bitkisindən 80-150 kq/ağac məhsul əldə edilmişdir. Məqsədə uyğun olardı ki, məhsuldarlığa təsir edən digər amillər də

---

¹³ Azərbaycan Respublikasının Coğrafiyası “Regional coğrafiya” III cild: monoqrafiya // Red. hey. X. K. Tanrıverdiyev, R. M. Qaşqay, H. A. Xəlilov, Z. N. Eminov, M. S. Həsənov – Bakı : AMEA, akad. H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu, - 2015. - 400 s.

nəzərə alınmaqla bu müşahidə və təcrübə daha geniş miqyasda aparılsın. Müşahidə materiallarına əsasən belə nəticəyə gəldi ki, əsasən dəniz səviyyəsindən 10-30 m yüksəkliklərdə yerləşən və əkin yeri, məsafəsi və əkin qaydası düzgün müəyyən edilmiş, aqrotexniki qaydalara düzgün əməl edilən bağlarda məhsuldarlıq göstəricisi daha yüksəkdir. 2020-ci il üçün göstərilən topdan satış qiymətlərinin il boyu dinamikasına nəzər saldıqda məhsulun qiymətinin tərəddüd etdiyi müşahidə edilir, qiymət yalnız bazara yerli məhsul çıxdıqdan sonra kəskin şəkildə aşağı düşür (qrafik).

Qrafik. Sitrus meyvələrinin topdan satış qiymətlərinin 2020-ci ildə aylar üzrə dinamikası (kq/azn)¹⁴

Bundan əlavə olaraq tədqiq edilən regionda kəndlərdə sitrus bağlarında rast gəlinən zərərverici və xəstəliklərin siyahısı və arealı da müəyyən edilərək qeyd edilmişdir.

¹⁴ Azərbaycanca sitrus meyvələri istehsalı ilə bağlı arayışı // Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tabeliyində Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi. - Bakı: - 2021, -10 s.

Lənkəran və Astara inzibati rayonları ərazisində bir-birindən fərqli təbii şəraitə malik kəndlərdəki limon bağlarında sahibkarlarla sorğu aparılmışdır. Sorğu və müşahidələr təkcə iri təsərrüfat sahələrində deyil eyni zamanda kiçik ailə təsərrüfatlarında da aparılmışdır.

Limonun yerli sortu və Meyer (tikansız) sortunun məhsuldarlıq göstəricisi yüksək olduğu tərəfimizdən sorğu nəticələrinə əsasən müəyyən edilmişdir və satışından əldə olunan gəlir göstəricisinə görə də digərlərindən fərqlənir. Məqsədə uyğun olardı ki, iqtisadi-coğrafi rayonda limon əkinləri zamanı məhz məhsuldarlığına və keyfiyyət göstəricilərinə görə fərqlənən bu sortlara üstünlük verilsin. Limon digər sitrus meyvələrindən fərqli olaraq il boyu istehlak qabiliyyəti yüksək olduğundan ölkə üzrə tələbat da yüksəkdir. Regionda sitrus meyvələrinin emal müəssisələrinin azlığı və məhsulun eyni dövrdə bazara çıxarılması istehsalçı fermerlərə müəyyən çətinliklər yaradır ki, bunun nəticəsində bəzi fermerlər məhsulu bağlardan çıxara bilmir. Başlıca səbəb də, fermerlərin bazara məhsulu eyni vaxtda çıxarması topdan satış qiymətlərini aşağı salır və mənfəət əldə etməyi çətinləşdirir. Bu səbəbdən emal müəssisələrinin artırılması, anbarların sayının əsas istehsal rayonları olan Lənkəran və Astara inzibati rayonunda artırılması və ya paritet qiymətlər metodundan istifadə tərəfimizdən məsləhət görülür.

İqtisadi-coğrafi rayon ərazisində fəaliyyət göstərən “Gilan” konserv zavodu və “Lənkəran konserv zavodu” emal müəssisələrinin fəaliyyət mexanizmi ilə tanış olarkən bu müəssisələrin şaquli inteqrasiya əlaqələrinə malik olmaqla sənaye, kənd təsərrüfatı, xidmət və marketing kimi sahələri özündə birləşdirdiyi müəyyən edildi.

Çox istehlak olunan və emal məhsullarının çeşidinin çoxluğuna görə fərqlənən pomidor bitkisinin əkinlərinə və ixtisaslaşmasına görə də Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu fərqlənir. Regionda pomidorun “Xəzər”, “Nuru”, “Zərrabi”, “İlkin” və “Elim” yerli sortlarının əkininə üstünlük verilir. Göstərilənlər yerli şəraitə uyğunlaşdırılmış və məhsuldarlığı ilə fərqlənən sortlardır (cədvəl 1).¹⁵

---

¹⁵ Алескерзада, И.И. Территориальная организация овощеводства в Лянкяранско-Астаринском экономико-географическом районе Азербайджанской Республики // Белгород: Региональный Геосистемы. Номер: 4., - 2023.

Cədvəl 1

İqtisadi-coğrafi rayonda müasir pomidor sortlarının məhsuldarlıq göstəricisi (2020-ci il üçün)

№	Sort nümunələrinin adı	Ümumi məhsul Sent/ha	Əmtəlik məhsul		Meyvələrin kütləsi, qram
			Sent/ha	%-lə göstəricisi	
1.	Elim	500,8	455	90,8	70-115
2.	Nuru	500,1	450	89,9	70-110
3.	Xəzər	500	453	90,6	80-118
4.	Zərrabi	500	451	90,2	75-110

Mənbə: Tərəvəzçilik Elmi Tədqiqat İnstitutunun Lənkəran Təcrübə Stansiyasının illik hesabat və materiallarına əsasən tərtib edilmişdir.

İqtisadi-coğrafi rayonda ümumi tərəvəz əkinləri və məhsul yığımında azalmaya baxmayaraq, xarici bazarda tələbatı yüksək olan badımcan bitkisinin əkin sahələri hələ də yüksək olmaqda qalır. Ölkəmizdən daha çox tərəvəz ixrac olunan əsas ölkələrdən olan Rusiya Federasiyasının bazarlarında yüksək alıcılıq qabiliyyəti buna zəmin yaradır. Badımcandan konserv istehsalında geniş istifadə olunması da onun satış potensialını artırır.

Üzümün əkini, istehsalı və məhsuldarlığı iqtisadi-coğrafi rayonda 2004-cü ildən üzü bəri 2023-cü ilə qədər artmışdır. 2004-cü ildə orta məhsuldarlıq hər hektardan 27,5 sentner idisə, 2009-cu ildə bu rəqəm 30,3 sent/ha təşkil etmiş və daha on il sonra 2019-cu il üçün 2009-cu ilə nisbətən 5 dəfə artaraq 153,2 sent/ha-a çatmışdır.¹⁶

Lənkəran inzibati rayonu ərazisində Nərimanabad qəsəbəsində 200 hektar ərazidə üzüm bağları salınmışdır ki, onun da 118 hektarı məhsuldar ağaclardır. Burada texniki üzüm sortu olan İzabella sortu əkilir və bu sort yerli rütubətli iqlimə daha yaxşı

¹⁶ Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Statistik məcmuə // Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. – Bakı: - 2023, - 709 s.

uyğunlaşdırılmışdır və eləcə də göbələk xəstəliklərinə daha az tutulur. Üzüm bağlarından əldə olunmuş məhsul “Aqroinvest MMC”nin Lənkəran bölgə filialı tərəfindən şərab-konyak məhsulları istehsalı üçün ilkin emal edilir.

Cəlilabad inzibati rayonunda üzüm sahələri 2019-cu ilin statistik göstəricilərinə əsasən 1401 hektar təşkil etmişdir. İnzibati rayonda üzüm sahələrinin 11,5 %-i dəniz səviyyəsindən aşağıda, 69,6 %-i dəniz səviyyəsindən 1-200 m-də və 18,9 %-i 201-500 metr yüksəkdə yerləşmişdir. İnzibati rayonda geniş üzüm bağları əsasən Alar, Qarazəncir, Uzuntəpə, Privolnoye, Günəşli və Üçtəpə kəndlərində vardır və əsasən dəmyə şəraitində yetişdirilir.

Cəlilabad inzibati rayonunda toplanan texniki üzüm məhsulunun bir qismi Göyçay, Kürdəmir və Bakıya emal üçün göndərilir. Toplanan üzüm məhsulunun bir qismi də 2007-ci ildə təsis edilmiş “Cəlilabad Şərab-2” zavodunda emal edilir.

Tədqiqat regionunda son on ildə çay əkinlərinin sahəsi 288 ha və ya 28%, yaşıl çay yarpağı istehsalı isə uyğun olaraq 493 ton və 56% artmışdır. Həmçinin, məhsuldarlıq 2009-cu ildəki 5 sent/ha-ya qarşı 2019-cu ildə 3 dəfə artaraq, 15 sent/ha təşkil etmişdir (cədvəl 2).¹⁶

İqtisadi rayonda 2004-2008-ci illərdə çay kolları altında olan əkin sahələrinin azaldığını görürük ki, bu da göstərilən dövrdə əhalinin əsasən tərəvəz, çəltik və kartof əkinlərinə üstünlük verməsi ilə bağlıdır. Yığılan yaşıl çay yarpağının satışının bahalığı nəticədə onun digər - daha çox gəlir gətirən və alıcılıq qabiliyyəti yüksək olan sahələrlə əvəzlənməsinə səbəb olmuşdur. Lakin sonrakı illərdə əks tendensiyanın müşahidə olunması regionda yeni çay emalı müəssisələrinin yaradılması, hər hektarından əldə edilən gəlirə görə çayçılığın tərəvəzçiliyi geridə qoyması, dövlət tərəfindən bu sahəyə göstərilən dəstəklə yanaşı, tədqiqat ərazisinin çayçılığın inkişafı üçün respublikanın digər sahələrindən daha əlverişli təbii iqlim-torpaq şəraitinə malik üstünlükləri ilə bağlıdır.¹⁷

---

¹⁷ Ələskərzadə, İ.İ. Lənkəran-Astara iqtisadi coğrafi rayonunda çayçılığın ərazi təşkili və perspektiv inkişafı // - Bakı: "Pedaqoji Universitetin Xəbərləri, Riyaziyyat və təbiət

Cədvəl 2

İqtisadi rayonun çayçılıq sahələrinin ümumi əkin sahəsi (ha), məhsul yığımı (ton) və məhsuldarlıq (sent/ha), 2010-2022

Ərazi vahidləri		Yaşıl çay yarpağı		
		ha	ton	Sent/ha
Azərbaycan Respublikası	2022	977,2	1000,9	12,2
Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu	2010	527	478,5	9,2
	2015	949	525	13
	2020	1007,2	875,5	15,6
	2022	917,2	943,9	12,4
Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu üzrə 2010-2022-ci illərdə fərq, % və ya dəfə		74% (artım)	97,2% (artım)	34,8% (artım)
2022-ci il üçün istehsalda (ton) Respublika üzrə payı, %		94,3 %		

Aparığımız statistik təhlillər göstərir ki, tədqiqat regionunda çəltik sahələri 2004-cü ildə 1067 ha ərazi təşkil etdiyi halda, 2008-ci ildə 75% azalaraq 268 ha-ya və sonrakı illərdə bu tendensiya davam etmiş və 2014-cü ildə 177 ha olmuşdur. Yerlərdə əhali ilə apardığımız sorğular göstərir ki, çəltik əkinlərinin belə kəskin azalmasının başlıca səbəbi digər bitkiçilik sahələrindən daha çox bu sahədə, daha çox zəhmət tələb olunması və nisbətən az gəlir gətirməsinin rolu böyükdür. Bununla yanaşı, çəltik sahələrinin bir çoxu tərəvəzçiliklə əvəz edilmişdir və xüsusən də, 2008-ci ilədək tərəvəz sahələri sürətlə artırılmışdı.

Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda yazlıq və payızlıq buğda əkinlərinin 2022-ci il üçün ümumi sahəsi 70212 ha olub bunun da cəmi 19%-i və ya 13512 ha ərazisi Astara, Lerik, Lənkəran, Masallı və Yardımlı inzibati rayonlarının payına düşdüyü halda, qalan 81% əkin sahəsi Cəlilabad inzibati rayonunda cəmlənmişdir.

İnzibati rayonda qurulan “Günəşli-Aqro” MMC-ə məxsus

aqroparkın sahəsi ümumilikdə 1600 hektar olub, onun 1200 hektarında müasir suvarma sistemləri qurularaq arpa, buğda, şəkər çuğunduru, yonca və qarğıdalı əkinləri həyata keçirilir. Təsərrüfatın 563 hektar sahəsində arpa və 219 hektar sahəsində buğda əkinləri müasir suvarma sistemləri və texnikadan istifadə edilməklə intensiv üsulla becərilir.

Lənkəran inzibati rayonu daxilində ümumi 507,2 ha sahədə (2020-ci il üçün) Qrumba, Bürcəli, Rvo, Havzava, Osaküçə, Haftoni kəndlərində, qismən isə demək olar ki, bütün yaşayış məntəqələrində feyxoa əkinləri ilə məşğul olunur. Astaraya inzibati rayonu daxilində isə ümumi əkinləri 874,6 ha (2020-ci il üçün) olmaqla Kijaba, Ərçivan, Təngərud, Maşxan, Pensər və Alaşa kəndlərində feyxoa plantasiyaları geniş sahədə yayılmışdır. Respublika üzrə ümumi feyxoa əkinlərinin (1501,9 ha) 92 %-i təkcə Lənkəran və Astaraya inzibati rayonlarının payına düşür.

Son vaxtlarda “Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Lənkəran Çay Filialının” uzun illər aparılan seleksiya işlərinin nəticəsi olaraq bir neçə perspektivli feyxoa sort və formaları əldə olunmuşdur. Hal-hazırda regionda yeni salınan bağlarda sortla hazırlanan tinglərlə plantasiyanın salınmasına fermerlər tərəfindən üstünlük verilir.

İqtisadi-coğrafi rayonda giləmeyvə əkinlərində artım son illərdə özünü göstərmişdir. Xüsusən də, Cəlilabad, Lənkəran və Masallı rayonlarında artım bir neçə dəfə olub artan tendensiyanı qoruyub saxlayır. Cəlilabad inzibati rayonunda fermerlər arasında giləmeyvə xüsusən də, çiyələk əkinlərinin artırılması əvvəllər məşğul olduqları kartofçuluqda güclü rəqabətin olması ilə izah edilir. Belə ki, xırda təsərrüfat sahibləri kartofçuluqda böyük təsərrüfat sahibləri ilə rəqabət apara bilməyib ya təsərrüfat sahələrini başqa fermerlərə satır, ya da taxıl, çiyələk və ya digər bitkiçilik sahələrinə müraciət edirlər. Nəticədə son illərdə inzibati rayonda çiyələk və taxıl əkin sahələrində kəskin artım müşahidə edilir.

“Lənkəran-Astaraya iqtisadi-coğrafi rayonunda bitkiçiliyin ərazi təşkilinin inkişaf perspektivləri” adlanan III fəsildə ölkədə kənd təsərrüfatının və əhali məşğulluğunun inkişafı məqsədilə qəbul edilən dövlət proqramlarının regionda bitkiçiliyin inkişafına təsiri statistik göstəricilərə və yerli kənd təsərrüfatı idarələrinin hesabatlarına əsasən müqayisəli şəkildə tədqiq edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018 və 2019-2013-cü illərdə) sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramları”, “Azərbaycan Respublikasında 2002-2006-cı illərdə aqrar bölmənin inkişafına dair Dövlət Proqramı”, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqram”ında regionların kənd təsərrüfatının ənənəvi sahələri olan taxılçılıq, üzümçülük, pambıqçılıq, tütünçülük, çayçılıq, meyvəçilik və digər sahələrin inkişafı üçün tədbirlərin görülməsi prioritet vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdu. Bu Dövlət Proqramlarının tətbiqi ilə Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda üzümçülük sahələrinin bərpa edilməsi və Cəlilabad rayonunda ikinci şərab zavodunun işə salınması, yüksək keyfiyyətli yeni üzüm sortlarının əkilməsi; keçid iqtisadi dövründə qayğıdan kənar qalan çay plantasiyalarının bərpası və yenilərinin Lənkəran, Masallı və Astara inzibati rayonları ərazisində salınması ilə həm əkin sahələrinin, həm də məhsuldarlıq göstəricisinin artırılması; tərəvəzçilik, çəltikçilik və meyvəçiliyin (xüsusən də region üçün ənənəvi olan sitrus meyvəçiliyinin) inkişafı bu Dövlət Proqramlarının regionun iqtisadiyyatında mühüm irəliləyişlərə səbəb olduğunu deməyə imkan verir.¹⁸

Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın digər istehsal sahələrindən fərqli olaraq, dövlətin maliyyə dəstəyi olmadan kifayət qədər səmərəli fəaliyyət göstərmək imkanında deyil. Bu səbəbdən inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, tədqiqat regionunda da kənd təsərrüfatı sahələrində çalışan sahibkarlara müxtəlif subsidiya və dotasiyalar ödənilməklə, xeyli maliyyə dəstəyi göstərilir. Lakin 2000-2006-cı illər aralığında kənd təsərrüfatına qoyulan investisiyaların həcmi sənayeyə qoyulan investisiyadan 30 dəfəyə qədər geri qalırdı. 2019-cu il üçün isə kənd təsərrüfatına qoyulan investisiyaların həcmi sadəcə informasiya və rabitə sahəsinə qoyulan investisiyaları qabaqlayaraq, yenə də sənayeyə qoyulandan 12 dəfə az paya malik olmuşdur.

---

¹⁸ Ələskərzadə, İ.İ. Dövlət Proqramlarında bitkiçiliyin inkişaf etdirilməsinin perspektivliyi haqqında. // - Bakı: Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin əsərləri, Coğrafiya və təbii resurslar jurnalı, - 2021, №1 (13), s.95-101

2020-ci il üçün “Sahibkarlığın İnkişafı fondu”na müxtəlif layihələr üzrə olan müraciətlərin 22,1%-i tədqiq aparılan iqtisadi rayonun payına düşmüşdür.¹⁹

Lənkəran inzibati rayonunda bitkiçilikdə çayçılıq, sitrus və subtropik meyvəçilik, faraş tərəvəzçilik və çəltikçilik ənənələri mövcud olmaqla yanaşı, bu sahələrin inkişafı üçün əlverişli təbii şərait və işçi qüvvəsinə sahibdir.

Respublikada qeydə alınan çay plantasiyalarının 94,5 %-i və yaşıl çay yarpağı istehsalının 94,04%-i Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunun payına düşməklə, son 20 ildə Dövlət səviyyəsində bu sahənin inkişaf etdirilməsinə xüsusi qayğı və dəstək göstərilir.

Ötən illər ərzində regionun ərazisində perspektivli sayılan sitrus meyvəçiliyinin inkişafı üçün 100 mindən çox naringi və portağal tinginin 50 mini fərdi qaydada əkin üçün əhaliyə ödənişsiz olaraq paylanmışdır. Bununla Dövlət iqtisadi-coğrafi rayonda yüksək qulluq tələb edən sitrus meyvəçiliyinin inkişafına dəstək olmaqla yanaşı, boş qalmış və təsərrüfata yararlı torpaqların istehsala cəlb olunması ilə yeni iş yerlərinin təşkilinə də zəmin yaratmışdır.

İqtisadi rayonda tərəvəzçiliyin yüksək inkişaf perspektivi olmasına baxmayaraq, son illərdə ərazidə tərəvəzçiliyin digər bitkiçilik sahələri ilə əvəzlənməsi xeyli genişlənməmişdir. Aparılan təhlillər nəticəsində buna təsir edən bir sıra amillər müəyyən edildi. Belə ki, Azərbaycanın digər rayonlarında parnik üsulu ilə tərəvəz istehsalı il boyu yüksək məhsuldarlığı ilə fərqləndiyi üçün, hazırda faraş tərəvəzçiliyin inkişafına üstünlük verilən Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda bu sahə müəyyən dərəcədə geridə qalır.

Cəlilabad inzibati rayonunun ixtisaslaşmış bitkiçilik sahələrindən taxılçılıq, kartofçuluq, üzümçülük və giləmeyvəçiliyin inkişaf etdirilməsinin perspektivləri daha böyükdür. Dissertasiya işində bu sahələrin inkişaf imkanları və perspektivləri konkret statistik göstəricilərlə daha geniş təhlil və tədqiq edilmişdir.

---

¹⁹ Sahibkarlığın İnkişafı Fondu - İllik hesabatı // Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi – Bakı: - 2020, - 56 s.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

1. Lənkəran-Astara regionunda bitkiçiliyin ərazi təşkilinin kompleks iqtisadi-coğrafi aspektdə tədqiqinə ilk dəfədir ki, baxılır. Burada bitkiçiliyin ərazi təşkilinin nəzəri və metodoloji əsasları, onun inkişafına təsir göstərən təbii və iqtisadi amillərin kompleks təhlili aparılmış, tədqiqat ərazisinin təbii ehtiyat potensialının bitkiçiliyin səmərəli ərazi təşkili üçün hazırki vəziyyətindən daha böyük imkanlara malik olması əsaslandırılmışdır.

2. Müasir şəraitdə regionun aqrar təsərrüfatının ixtisaslaşdırılmış və perspektivli sahələrindən biri sayılan sitrus bitkiçiliyinin, tərəvəzçiliyin, çayçılığın və digər-taxılçılıq, üzümçülük, kartofçuluq və çəltikçilik kimi becərilən bitkilərin ərazi təşkili, əhalinin bu təsərrüfatlarda məşğulluq səviyyəsi və müasir inkişaf meyilləri müəyyənləşdirilmişdir.

3. İlk dəfə olaraq ixtisaslaşdırılmış sitrus meyvəçiliyinin ərazi təşkilinin müasir inkişaf dinamikası və problemləri yerində öyrənilməklə, hər bir sahənin perspektiv imkanları tədqiq edilmişdir. Tədqiqat regionuna aid olan bölgələrdə sitrus bağlarının çox hissəsi ailə təsərrüfatlarına aid olmaqla (2-3 nəfər işçi qüvvəsi və cəmi 1-2 ha sahəsi olmaqla) mövsümü xarakter daşması və kiçik təsərrüfat bağlarından alınan gəlirlə özlərini tam təmin edə bilmədiyindən ikinci və ya üçüncü işlə də məşğul olmaları müəyyən edilmişdir.

4. Lənkəran-Astara regionu timsalında çayçılıq təsərrüfatının ərazi təşkilinin iqtisadi-coğrafi tədqiqinə nail olunmuş və aparılan tədqiqat nəticəsində problemin inkişaf dinamikasını əks etdirən xəritə və cədvəllər tərtib edilmişdir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, iqtisadi-coğrafi rayon ərazisində çayçılığın inkişafı üçün həm torpaq-iqlim şəraiti, həm də lazımı sayda işçi qüvvəsinin olması müşahidə edilən müsbət haldır. Ona görə də birbaşa dövlət qayğısından asılı olan bu sahənin inkişafı üçün bir sıra proqram və tədbirlər həyata keçirilməlidir.

5. Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonuna aid olan hər bir bölgənin ixtisaslaşdırılmış bitkiçilik sahəsinin inkişaf dinamikası, istehsalında yaranan problemlər, eyni zamanda bu təsərrüfatın sahə və ərazi fərqləri, Dövlət dəstəyi hesabına onun istehsalında və ixracında

baş verən dəyişikliklər araşdırılmışdır. Tədqiqat işində müxtəlif elmi metodlardan istifadə edilərək regionun sosial-iqtisadi mahiyyətini əks etdirən hər bir bölməyə uyğun olaraq təhlillər aparılmaqla, müvafiq cədvəl və xəritələrin tərtib edilmiş, əhalinin ərzaq təminatında bitkiçiliyin ərazi təşkilinin ixtisaslaşmış sahələrinin region və ölkə səviyyəsində mümkün sayılan inkişaf perspektivləri və müvafiq tövsiyələr paketi işlənib hazırlanmışdır.

6. İlk dəfə olaraq ərazidə yüksəklik qurşaqları üzrə üzümçülüğün və sitrus meyvəçiliyinin ərazi təşkili, onun əsasında emal müəssisələrinin inkişaf və perspektivliyi araşdırılmışdır. Bununla yanaşı, hər bir bölgə, region və ölkə üçün ərzaq təminatında mühüm əhəmiyyət kəsb edən taxılçılıq, kartofçuluq, meyvə və giləmeyvə sahələrin ərazi və sahə fərqləri, inkişaf dinamikası və perspektivləri tədqiq edilmişdir.

TÖVSIYƏLƏR:

1. Sitrus meyvələrinin topdan satış qiymətlərinin il boyu dinamikasına nəzər saldıqda məhsulun qiymətinin tərəddüd etdiyi müşahidə edilir, qiymət yalnız bazara yerli məhsul çıxdıqdan sonra kəskin şəkildə aşağı düşür. Bütün təsərrüfat sahibləri məhsulu bazara eyni vaxtda çıxarması ilə bazarda məhsul bolluğu və təklifin tələbi aşması ilə məhsulun qiymətində azalma ilə özünü göstərir. Bəzi təsərrüfat sahibləri bəzi illərdə məhsulun hamısını sata bilməyib, bağlarda qalır ki, buna səbəb də məhsulun qiymətinin aşağı düşməsi ilə onun yığılmasına və daşınmasına sərf olunan istehsal xərclərini qarşılamadığından bağlardan çıxara bilmir. Bu zaman təklif olunur ki, iqtisadi-coğrafi rayonda sitrus meyvələri üçün anbarların sayının artırılması ilə bazarda məhsulun dəyəri artdığı aylaradək anbarlarda qoruna bilər və ya paritet qiymətlər metodu tətbiq edilə bilər.

2. Sitrus bitkiləri digər çoxillik əkmələr kimi uzun müddət müsbət iqtisadi verimliliyə malikdir. Bu səbəbdən sertifikatlaşdırılmış, mənşəyi bilinən, ekoloji təmiz və keyfiyyət standartlarına cavab verən tinglərin istifadəsi vacibdir. Sitrus meyvə tingləri ilə təminat üçün təsərrüfat sahibləri Gürcüstandan idxal

edilən, yerli ting istehsalçılarından və fərdi şəkildə özləri tərəfindən hazırlanan tinglərdən istifadə edir. Sorğu zamanı yerli ting istehsalçılarından alınan tinglərə üstünlük verildiyi müəyyən olunmuşdur. Təqribən 40 ilə yaxın məhsul verən bağların salınmasında ting seçimində pərakəndəliyə yol verilməsi böyük iqtisadi itkiyə səbəb ola bilər. Sitrus bağlarının viruslardan təmizlənmiş tinglərdən istifadə edilərək qurulması başlıca şərtlərdən biridir. Bu səbəbdən iqtisadi-coğrafi rayonda tingçilik təsərrüfatına ehtiyac duyulur.

3. Bəzi təsərrüfat sahibləri zərərverici və xəstəliklərə qarşı mübarizə tədbirləri görmək üçün aqronoma müraciət etdiyi halda, əksər kiçik təsərrüfat sahibləri isə dərman preparatları satan satıcılardan, şəxsi təcrübələrinə dayanaraq və ya qeyri-peşəkarların məsləhətindən istifadə edir ki, bu da mənfi nəticələrə səbəb ola bilər; təsərrüfat sahələri tez-tez təbii fəlakət və bir sıra xarici amillərin təsiri nəticəsində ciddi zərər görə, məhsulunda miqdar və keyfiyyət itkiləri yaranır. Bu səbəbdən “Aqrar sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il 27 iyun tarixli 1617-VA nömrəli Qanununun 6.1-ci maddəsinə əsasən hazırlanmış Qaydaya əsasən aşağıda qeyd edilən bir və ya bir neçə risk nəticəsində kənd təsərrüfatı bitkilərinə dəymiş zərərin miqdarı sığorta müqaviləsi ilə təminat verilir: dolu, yanğın, zəlzələ, torpaq sürüşməsi, qasırğa, fırtına, bitki xəstəlikləri və zərərvericiləri, xüsusi təhlükəli ziyanvericilərin yayılması və hücumu, üçüncü şəxsin hərəkəti . Qeyd edək ki, müxtəlif illərdə şaxta sitrus meyvəçiliyinə ciddi zərər vermişdir. Təklif olunur ki, təsərrüfata ciddi təsiri olan şaxtanın vurduğu zərərlərin qarşılınması da məhz aqrar sığorta müqavilələrində öz əksini tapsın. İtkini minimuma endirib, iqtisadi səmərəliliyi təmin etmək üçün aqrotexniki tədbirlərə ciddi riayət olunmalıdır.

4. İqtisadi rayonda müxtəlif emal müəssisələrinin yaradılmasına da ciddi ehtiyac vardır. Belə ki, müxtəlif növ şirə istehsalından, portaqal qabıqlarından efir yağı istehsalına qədər müxtəlif çeşidli məhsulların istehsalının təşkili üçün rayonun yüksək potensial imkanları vardır.

5. İllər üzrə artan rentabellik göstəricisi istehsal olunan çay məhsuluna gələcəkdə qiymət artımından və yüksək tələbatın olmasından xəbər verir. Beləki 2010-cu ildə yaşıl çay yarpağının hər bir sentnerinə düşən satış qiyməti təqribən 80 manat olduğu halda 2019-cu ildə bu rəqəm 143 manat təşkil etmişdir. 2017-ci ilin idxal məhsullarının statistikasına görə Azərbaycanda dəyəri 53 mln. ABŞ dolları olan çay məhsulu idxal edilmişdir. Göründüyü kimi tələbat və yüksək rentabellik göstəricilərinə malik sahənin inkişaf etdirilməsinin prioritetləri yüksəkdir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, bəzi çay plantasiyalarında suvarma problemi vardır. Məsələn, Tuədo çay plantasiyasının çay kolları suvarılmır və dəmyə şəraitində yetişdirilir. Belə ərazilərdə çiləmə üsulundan da qənaətcildəmcü üsulu ilə suvarmanın aparılması daha yüksək səmərə verə bilər. Digər kənd təsərrüfatı sahələri üçün olduqca faydalı olan aqrar kreditlər öz şərtlərinə görə çayçılıq üçün bir o qədər də faydalı deyil. Çayçılıq üçün yeni kredit şərtləri və ya uzun müddətli güzəşt tətbiq edilərsə, bu sahəyə sahibkarları cəlb etməklə yeni ərazilərin becərilməsinə gətirib çıxara bilər.

6. Tədqiq edilən mövzu daxilində feyxonun “Məhsuldar” sortunun rentabellik göstəricisi öyrənilmiş, yerli şəraitə uyğunlaşdırılmış yeni “Şəhla” və “Sərxan” sortlarının məhsuldarlıq göstəriciləri müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda regionda feyxoa bağlarının salınması zamanı toxumla çoxaltma deyil, sortla əkilən tiqlərə üstünlük verilməsini uyğun hesab edirik. Deyə bilərik ki, sortlarla əkilən tiqlə əkin zamanı çoxillik əkinlərdə iqtisadi səmərəlilik yüksək olacaqdır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Ələskərzadə İ.İ (2019). Cəlilabad inzibati rayonunda üzümçülük təsərrüfatı, üzüm məhsuldarlığının effektivliyinin artırılması və optimallaşdırılması. Lənkəran Dövlət Universitetinin “Elmi xəbərlər” (Riyaziyyat və təbiət elmləri seriyası) jurnalı, №2, 91-96. (Həmmüəllif: Paşayev N.Ə) <https://lsu.edu.az/new/imgg/T-2019-2.pdf>.
2. Ələskərzadə İ.İ (2019). Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda çayçılığın müasir regional inkişaf meyilləri. Lənkəran Dövlət Universitetinin “Müasir təlim texnologiyalarının tətbiq olunmasının təhsilin keyfiyyətinə təsiri” adlı konfrans materialları jurnalı, 51-53. <https://lsu.edu.az/new/imgg/KONFRANS%20MATER%C4%B0ALLARI%202019%202.pdf>
3. Ələskərzadə İ.İ (2021). Dövlət Proqramlarında bitkiçiliyin inkişaf etdirilməsinin perspektivliyi haqqında. Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin əsərləri – Coğrafiya və təbii resurslar jurnalı, №1 (13), 95-101. <http://journal.geonatres.az/dovl%20c9%99t-proqramlarında-bitkiciliyin-inkisaf-etdirilm%20c9%99sinin-perspektivliyi-haqqında/>
4. Ələskərzadə İ.İ. (2021). Lənkəran-Astara iqtisadi coğrafi rayonunda çayçılığın ərazi təşkili və perspektiv inkişafı. "Pedaqoji Universitetin Xəbərləri (Riyaziyyat və təbiət elmləri seriyası) №2, 196-204. (Həmmüəllif: Paşayev N.Ə) https://adpu.edu.az/images/JURNAL%20PEDAQOJI/pedaqoji%20universitetin%20xeberleri%20riyaziyyat/XEBERLER%20RIYAZIYYAT%20_2021-end.pdf
5. Ələskərzadə İ.İ. (2021). Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda çəltikçiliyin ərazi təşkili. Azərbaycan Texniki Universiteti- Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyinə həsr olunmuş “Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXIV Respublika elmi konfransının materialları”, Bakı, 410-413.
6. Ələskərzadə İ.İ. (2022). Территориальная организация и перспективы развития растения фейхоа в Лянкяранско-

Астаринском экономико-географическом районе, Научная Мысль: Перспективные Направления: Третьей Международной Научнопрактической Конференции» Выпуск 3., Минск, Республика Беларусь 17-20. <https://iisi.science/mn014.pdf>.

7. Ələskərzadə İ.İ. (2022). Цитрусовое хозяйство в Ленкоранском и Астаринском районах Азербайджанской Республики. Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова –Вестник Московского Университета. Номер: 6.129-139. (Həmmüəllif: Paşayev N.Ə) <https://vestnik5.geogr.msu.ru/jour/article/view/1096/743>.
8. Ələskərzadə İ.İ. (2023) Территориальная организация овощеводства в Лянкяранско-Астаринском экономико-географическом районе Азербайджанской Республики. Белгородский Государственный Университет - Региональный Геосистемы. Номер: 4. 518-529. <https://reg-geosystems-journal.ru/index.php/journal/issue/view/16>
9. Ələskərzadə İ.İ (2024). Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunda bitkiçiliyin inkişafına təsir göstərən təbii və iqtisadi amillərin rolu. Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin əsərləri – Coğrafiya və təbii resurslar jurnalı, №1 (21), 45-51. <https://journal.geonatres.az/lenkeran-astara-iqtisadi-rayonunda-bitkiciliyin-inkisafina-tesir-gosteren-tebii-ve-iqtisadi-amillerin-rolu/>

Dissertasiyanın müdafiəsi 18 oktyabr 2024-cü il tarixində, saat 11:00 AR Elm və Təhsil Nazirliyi, Bakı Dövlət Universiteti, Coğrafiya fakültəsi nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.51 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1148, Bakı şəhəri, akademik Zahid Xəlilov 33. BDU, əsas korpus.

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Bakı Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında (bsu.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 16 sentyabr 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 20.05.2024

Kağızın formatı: A5

Həcm: 36692

Tiraj: 100